

TRANSNACIONALNE PRAKSE ŽENA U DIPLOMACIJI

LUCIJA MIHALJEVIĆ
10000 Zagreb, Jadranska 2a

UDK 314.745.3-054.7-055.2:341.7
39:314.7

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Prihvaćeno / Accepted: 2. 6. 2010.

Rad predstavlja etnografski uvid u prakse i življeno iskustvo žena u diplomaciji promatranih u antropološkoj perspektivi transnacionalnih praksi migranata. Fokus istraživanja i analize primarno je usmjeren na one transnacionalne prakse žena u diplomaciji koje proizlaze iz uspostavljanja i održavanja svakodnevne privatne stabilnosti na lokaciji privremenog boravka u inozemstvu. Birajući ovu specifičnu društvenu skupinu, intencija je bila preusmjeriti pozornost s manje privilegiranih na one privilegiranije transnacionalne migrante te omogućiti etnografski uvid u sličnost njihovih praksi posredstvom objekata i oblika komuniciranja na različitim lokacijama svakodnevnog života.

Ključne riječi: *diplomacija, transnacionalna migracija, žene, prakse, predmeti, dom*

1. UVOD – DIPLOMACIJA I KONTEKST TRANSNACIONALNIH MIGRACIJA

Život diplomata uključuje kontinuirane prakse transnacionalnih putovanja ljudi i materijalnih objekata.¹ Upravo iz tog razloga diplomatska migracija predstavlja odličan sadržaj za teoriju utemeljenu u podacima (*grounded theory*) o stvaranju transnacionalnih prostora. U ovom radu pojam transnacionalni društveni prostori obuhvaća "skup društvenih i simboličnih odnosa iznad i među nacionalnim državama i supra-

¹ Članak je u izvornoj verziji na engleskom jeziku prvotno objavljen u časopisu *Dve Domovini / Two Homelands* vol 29: 181–203, pod naslovom "Women In Diplomacy: Their Private Transnational Practices".

nacionalnim institucijama" (Faist 2004:23)². U kontekstu transnacionalnih praksi diplomata, *biti migrantom* može se konceptualizirati kao jedna od fundamentalnih kategorija diplomatske profesije. Međutim, oni migriraju na veoma specifičan način i pod specifičnim uvjetima. Diplomati se obično smatraju privilegiranim transnacionalnim migrantima. Oni imaju zajamčeno zaposlenje u zemlji privremenog boravka i ulaze u relativno sigurno okruženje o kojemu su prethodno dobro informirani. Osim zakonski privilegiranog statusa, takozvanog diplomatskog imuniteta, za vrijeme trajanja mandata u inozemstvu primaju veću plaću negoli za rad u zemlji matici. Iz navedenih razloga, diplomacija se smatra profesijom s visokim ekonomskim i društvenim statusom, a diplomati zahvaljujući specifičnim karakteristikama svoje profesije predstavljaju posebnu kategoriju u kontekstu transnacionalnih migracija.³

Unaprijed definirano trajanje diplomatskog mandata također predstavlja jednu od važnih kategorija u antropološkoj analizi migracija. Stoga sam se u procesu prikupljanja podataka i njihovoj analizi posebno usredotočila na implikacije unaprijed određenog i vremenski ograničenog boravka u inozemstvu, što je u velikoj mjeri utjecalo i oblikovalo transnacionalne prakse mojih sugovornica: "Mi svi znamo da ćemo se vratiti, mi ne želimo tamo ostati, tamo raditi."⁴

Također smatram bitnim objasniti zašto sam za svoje istraživanje odabrala baš žene kao kazivačice. Mnoge antropološke studije istraživale su ulogu žena u različitim oblicima migracija (na pr. Brettell 2003; Burrell 2008; Kurotani 2007). Međutim, žene uglavnom nisu bile konceptualizirane kao aktivni agenti migracijskog procesa, već "supruge u pratnji". Takav opis žena uglavnom je nađđen u studijama u posljednja dva desetljeća. Sukladno navedenome, u fokusu ovog istraživanja jesu žene u diplomaciji kao aktivni agenti u procesu migracije i stvaranju transnacionalnog prostora u privatnoj

² Referentni članci na ovu temu mogu se naći u Povrzanović Frykman 2004.

³ Termin transnacionalna migracija odnosi se na "proces koji obuhvaća oboje, zemlju primitka i zemlju podrijetla, te koji uključuje neprekidnu mobilnost te često razvoj i održavanje emocionalnih i drugih veza s obje zemlje" (Gustafson 2004:73).

⁴ Svaka od mojih kazivačica istaknula je vremensko ograničenje diplomatske migracije kao bitnu odrednicu, u smislu da im je bilo važno to što su unaprijed znale kako je to samo privremeno i da će se za četiri godine vratiti u Hrvatsku: "Ja sam znala da odlazim u Finsku na četiri godine i da se nakon četiri godine vraćam."

i javnoj sferi⁵. U tom kontekstu situacija je za žene veoma specifična budući da, prema hrvatskom zakonu, supružnik diplomata ne smije raditi u zemlji privremenog boravka – on ili ona mora se odlaskom na mandat odreći svoje aktivne karijere na više godina⁶.

Temeljeći svoje istraživanje na antropološkoj perspektivi transnacionalnih praksi migranata (usp. Amit 2007; Brettell 2003, Levitt and Glick Schiller 2004; Povrzanović Frykman 2003; Robertson 1994), moj je interes bio primarno usmjeren na one transnacionalne prakse žena u diplomaciji koje uključuju njihova nastojanja za uspostavljanjem i održavanjem svakodnevne privatne stabilnosti prema vlastitom izboru na lokaciji privremenog boravka u inozemstvu. Budući da ovaj proces djelomično biva realiziran i uz pomoć predmeta koje one donose na novu lokaciju, ovaj rad posebnu pozornost posvećuje materijalnim aspektima *stvaranja novog doma u inozemstvu (homemaking away from home)*. S druge strane, moj interes je usmjeren na one prakse kroz koje žene u diplomaciji nastoje ostvariti uključivanje u raznolike društvene odnose.

Cilj mi je bio ponuditi detaljnije razumijevanje izgradnje tih osobnih transnacionalnih prostora u javnoj i privatnoj sferi pa sam pokušala istražiti sličnosti između praksi diplomatkinja, onih žena koje prate svoje supruge na njihove diplomatske mandate, onih koje samostalno odlaze na mandat te onih koje organiziraju transnacionalne živote svojih obitelji i djece.

2. METODOLOGIJA I PRISTUP SUBJEKTU ISTRAŽIVANJA – ISKUSTVA PET ŽENA

Moje je istraživanje primarno etnografsko, što znači "bilježenje i opisivanje života određene skupine, koje obuhvaća sudjelovanje i promatranje u njihovom miljeu, zajednici i društvenom okruženju" (Charmaz 2006:21). Sukladno tome, u istraživanju sam primijenila

⁵ S obzirom na navedeno, moja intencija nije bila temeljiti uvide i zaključke na teorijama rodnih odnosa moći niti na feminističkim studijama, već pokušati nadići brojne studije o migracijama koje su većinom usmjerene na muškarce i ponuditi etnografski prikaz iskustva transnacionalne mobilnosti iz ženske perspektive.

⁶ Ne postoje statistički podaci o broju žena u hrvatskoj diplomaciji – za žene diplomatkinje i one koje odlaze u pratnji.

kvalitativan pristup u prikupljanju i analizi podataka. Podatke sam sakupila, kao prvo, polustrukturiranim intervjuima. Intervjuirala sam pet žena u nekoliko navrata tijekom svibnja i lipnja 2008. godine.⁷ Sve svoje kazivačice otprije sam poznavala. Svaku od njih intervjuirala sam pojedinačno, neke u njihovim domovima u Zagrebu, a neke u njihovim uredima. Moje su sugovornice visoko obrazovane žene u četrdesetima i pedesetima. Svaka od njih imala je specifičnu situaciju s obzirom na karijeru, obitelj, stambeno pitanje, vlastite interese i osobni svjetonazor. Upravo zahvaljujući činjenici da su diplomatkinje koje su sudjelovale u ovom istraživanju imale specifične i međusobno različite životne okolnosti, moguće je usporediti skupljene podatke te istaknuti sličnosti i razlike njihovih iskustava.

Budući da je moja nakana bila potaknuti kazivačice da opisuju i reflektiraju o svojim svakodnevnim iskustvima na način kako su se ona pojavljivala tijekom života u inozemstvu odlučila sam se za metodu dubinskih, polu-strukturiranih intervjuja. Budući da potiču interpretacije vlastitih iskustava samih kazivača, dubinski intervjui bili su korisna metoda sakupljanja podataka (usp. Charmaz 2006). Budući da je moj interes bio primarno usmjeren na njihove prakse u procesu uspostavljanja svakodnevne privatne stabilnosti pomoću materijalnih objekata koje nose sa sobom u inozemstvo, redovito sam naše razgovore započinjala otvorenim pitanjem o sadržaju diplomatskog kamiona koji je prenosio (selio) njihove stvari na novu lokaciju.⁸ Cilj mi je bio usmjeriti razgovor prema praksama *stvaranja novog doma u inozemstvu*, no teme i način izlaganja njima bitnih momenata prepustila sam svojim sugovornicama.

Sve moje kazivačice bile su na diplomatskim mandatima u posljednjih deset godina. Prva od njih, Sanja⁹, pratila je svojeg supruga koji je radio

⁷ Istraživanje je pod vodstvom prof. dr. sc. Maje Povrzanović Frykman provedeno u okviru kolegija "Etnografije putovanja: transnacionalne prakse migranta" na Poslijediplomskom doktorskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

⁸ Selidbe diplomata (njihovih privatnih stvari) redovito se izvode diplomatskim kamionima i također nose nazivnik i pravila *diplomatske pošte* – zapečaćeni prijevoz koji se na granici ne smije otvarati niti pregledavati, tj. ne podliježe carinskom pregledu.

⁹ Imena mojih sugovornica (i imena članova njihovih obitelji) izmijenjena su u svrhu zaštite podataka i privatnosti.

kao diplomat. Ona i njezino dvoje djece također su, prema ustaljenoj praksi i zakonu, imali diplomatski status. Do danas su bili na dva diplomatska mandata, posljednji je bio u Sloveniji. Druga, Marina, koja nije udata i nema djece bila na mandatu u Italiji. Prije ovog mandata živjela je i radila nekoliko godina u Švicarskoj pa je imala prethodno iskustvo transnacionalne migracije. Treća među njima, Nadija, također je na diplomatski mandat u Džakartu u Indoneziji otišla sama. Prije ovog mandata živjela je u Engleskoj nekoliko godina. Danas je udana i ima jednog sina. Danijelina situacija bila je nestandardna. Ona je prihvatila mandat kao diplomat, a njezin suprug i sin išli su u pratnji. Išli su u Slovačku i to je bio njihov prvi mandat. Budući da prema hrvatskom zakonu supružnik diplomata ne smije raditi, tj. zakonski ne smije biti zaposlen u zemlji primitka, Danijelin suprug je za vrijeme boravka u Bratislavi radio pomoćne poslove u veleposlanstvu.

Peta kazivačica, Lana, koja ima dva sina, bila je s obitelji na dva diplomatska mandata. Prva lokacija bila je Austrija, kamo je ona išla kao pratnja suprugu, a druga Finska, u kojoj je radila u ambasadi kao vanjski suradnik na ugovor.¹⁰

U kontekstu metodologije također je bitno napomenuti kako ovo istraživanje nije temeljeno samo na iskazima pet diplomatkinja, već također na mojoj osobnoj višegodišnjoj participaciji u njihovu miljeu. S ciljem zaštite podataka svih onih koji su direktno ili indirektno doprinijeli ovom istraživanju, želim se ograditi od daljnjeg objašnjenja svoje pozicije u diplomatskom miljeu. Jedino što smatram bitnim jest da sam više godina imala mogućnost da promatram stvaranje osobnih transnacionalnih prostora diplomatskih obitelji. Moja pozicija *polu-insajdera* i žene sigurno je utjecala na proces istraživanja. Iako osobno nikad nisam posjedovala pravni diplomatski status niti diplomatsku putovnicu, imala sam mogućnost pristupa "terenu", tj. mogućnost dobivanja određenih osobnih i profesionalno povjerljivih podataka. S druge strane, prijateljstva i druženja s diplomatima

¹⁰ Unatoč zakonu koji dopušta da samo jedan od supružnika diplomata radi, u nekim je državama moguće da drugi supružnik radi na tzv. ugovor o djelu, ali samo u veleposlanstvu. Takva radna mjesta na ugovor o djelu uglavnom se odnose na pomoćno osoblje, bez ikakve političke uloge. Praksa rada na ugovor u slučaju hrvatske diplomacije rezervirana je za one zemlje u kojima je malo hrvatske dijasporne ili je jako udaljena. Za takve slučajeve postoji čitav niz protokola i odredaba s ciljem sprečavanja sukoba interesa.

pružila su mi određena prethodna znanja o subjektu istraživanja pa utoliko mogu koristiti i svoje vlastito iskustvo kao etnografski materijal¹¹ (usp. Marcus 1995). Naravno, imajući na umu kako se od etnografa očekuje da budu refleksivni u svome radu, trudila sam se izbjeći subjektivne pretpostavke utemeljene na svojem ranijem iskustvu i nastojala se fokusirati na životne priče i iskustva svojih pet sugovornica.

Primjenjujući upute C. Charmaz (2006), koja je opisala proces kvalitativne analize i izgradnje na podacima utemeljene teorije, usmjerila sam se na istraživanje aktivnosti i procesa u specifičnim okolnostima (*what is happening in the setting*) s ciljem izgradnje konceptualnog okvira za opisivanje djelovanja i praksi sudionica mojega istraživanja.

3. PROCES ODLASKA I PRONALAZENJA NOVOG DOMA

Prvi problem povezan s odlaskom na diplomatski mandat odnosi se na zemlju u koju diplomat odlazi na dužnost. Slučajevi u kojima diplomatima bude dodijeljen mandat u zemlji koja nije njihov (prvi) izbor nisu rijetki. Riječ je o tome da postupak odlaska na diplomatski mandat započinje prijavom na uglavnom interni natječaj kojim se objavljuju slobodne diplomatske dužnosti u određenim zemljama. Oni koji se prijave, biraju tri lokacije na koje su voljni otići. Čest je slučaj da dobiju mandate na "trećoj" lokaciji vlastitog izbora (koju zapravo uopće nisu željeli, međutim morali su nešto upisati kako bi ispunili prijavu, odnosno zadovoljili formu natječaja). Naravno, ukoliko je za njih to neprihvatljivo, nitko ih neće prisiliti da odu, no očekuje se svojevrsan profesionalni kompromis – ako su prethodno bili na mandatu u zemlji po njihovu izboru, sada se, sukladno profesionalnoj odgovornosti, od njih očekuje da prihvate mandat na nekoj (njima) manje atraktivnoj lokaciji. Od mojih pet kazivačica, tri su se našle upravo u ovakvim okolnostima. Za Laninu obitelj Slovačka je bila tek treći izbor: "Javila sam se i za Slovačku iako ona nije bila prvenstveno moj izbor, ono što sam najviše željela. Nije mi bila lokacija broj jedan uopće.",

¹¹ Kao što sam već spomenula, prijateljski sam i obiteljski povezana s nekoliko diplomatskih obitelji s kojima se redovito družim u Hrvatskoj pa sam imala prilike posjetiti ih i u njihovim domovima u inozemstvu.

Danijelina je obitelj otišla u Finsku nakon što se prvotna već dogovorena opcija nije mogla realizirati:

"Finska nam je ispala sasvim neočekivano, neplanirano, htjeli smo naime ići u Prag i to je bilo gotovo – idemo u Prag... Međutim, Prag nam je izvisio, no kako smo morali zaokružiti više opcija gdje bismo htjeli ići, onda smo izabrali Finsku, ne nadajući se, jer je Prag bio kao sto posto."

Nakon prihvaćanja posla u određenoj zemlji, sljedeći stadij diplomatske migracije obuhvaća pronalazak smještaja na novoj lokaciji. Prije negoli pronađu stan, diplomati uglavnom žive u hotelu. To razdoblje traje otprilike mjesec dana. Zanimljivo je, međutim, što je, kada sam zamolila svoje sugovornice da mi opišu neka negativna iskustva, svih pet spomenulo razdoblje pronalaženja smještaja:

"Kad smo došli u Slovačku, moja je nekakva ideja bila, pošto kad se selite imate pravo biti u hotelu dok se na nađe smještaj, da to treba, naravno, što kraće trajati. Postoji pravilnik koliko to najduže može trajati, ali nama nije bilo u interesu biti dugo u hotelu jer ja bih trebala biti gore sama, to je jedno, a drugo, čovjek iz hotela ne može funkcionirati, mislim dok se čovjek ne smjesti, ne nađe sebi stan, nije profunkcionirao. Tako da smo se mi trudili da što prije ... ja sam gledala da što prije nađem stan."

Sve su kazivačice, poput Danijele, govorile o razdoblju preseljenja i života u improviziranim, neuređenim uvjetima kao o vrlo stresnom razdoblju. U tom kontekstu istaknule su kako je taj negativan osjećaj nestao u trenutku pronalaska adekvatnog i stabilnog smještaja:

"Pa bilo je [teško; L. M.], dok sam tražila stan zato jer je to bio period, 2000-ta, u kojem je bilo jako teško naći stan, iznajmit stan. Mi po nekakvom pravilu mjesec dana možemo bit u hotelu jer se računa da bi u tom roku našli stan. Ja u mjesec dana nisam našla stan. Normalno da me nitko nije izbacio iz hotela, trebala sam samo napisat zahtjev i ostala sam duže u hotelu. Ali to traženje stana i ne nalaženje nekog adekvatnog stana je bilo ono: 'joj kako ću ja to! (...)' E onda [kad je našla stan; L. M.] slijedi ono lijepo, sad sam u stanu, sad moram taj stan ... nekako dati mu dušu... da se ja osjećam dobro u

njemu. Ja sam ponijela neke fotografije od cijele moje obitelji, imala sam ih onako složene u slikama, u okvirima i neke prijatelje i neke trenutke koji su mi dragi i one su bile na jednom zidu. Onda, imala sam jednu sliku Kamenitih vrata, katedrale, to sam dobila i jedno i drugo, tako da je sve to završilo negdje na zidovima. Ponijela sam i svoje tabletiće za stol."

Isticanje važnosti i mogućnosti organizacije vlastitog doma ukazuje na potrebu za *materijalnim osloncem (material realm)* u kojemu mogu slobodno djelovati i urediti taj prostor prema vlastitim potrebama i ukusu. Budući da se ovaj obrazac pojavljuje kod svih mojih kazivačica, kao i u pričama migranata iz drugih miljea, moguće je s opravdanjem prihvatiti tezu kako su određeni materijalni uvjeti nužni za *stvaranje* doma (usp. Povrzanović Frykman 2008). U ovdje predstavljenoj analizi "dom" je empirijska, iskustvena kategorija. On je mjesto "koje zadobiva značenja kroz prakse i kao takav predstavlja dio svakodnevnog procesa samoostvarenja" (Petridou 2001:88).

Stvaranje doma također upotrebljavam u iskustvenom kontekstu, referirajući na prakse i kombinacije procesa kroz koje ukućani usvajaju, izgrađuju ili potvrđuju osjećaj vlastite povijesti i identiteta. U kontekstu ovog istraživanja dom predstavlja mjesto, odnosno prostor življenog iskustva gdje se objekti, prakse i identifikacije, materijalno i simbolično susreću (usp. Povrzanović Frykman 2008).

4. STVARI KOJE ŽIVE

Proces u kojemu se "materijalna kultura doma koristi kako bi se ispitalo proces samoidentifikacije fokusirajući se na samoostvarenje subjekta kroz interakciju s objektom" (Petridou 2001:88) naziva se *procesom objektivacije* (Miller 1987). U suvremenim društvima koje karakterizira visok stupanj mobilnosti (usp. Hannam, Sheller i Urry 2006) "proces samoostvarenja subjekta kroz interakciju s objektima povezanima s domom ne mora nužno biti geografski ograničen" (Petridou 2001:88). Štoviše, radi se o dinamičnom procesu u kojemu svakodnevne prakse stvaraju smisljena značenja doma za one koji ga nastanjuju. U većini

slučajeva ljudi se ne sele sa svom svojom imovinom i ne prenose sve osobe predmete na lokacije privremenog boravka. U procesu odabira onoga što im je važno, odnosno što ponijeti a što ostaviti, suočavaju se s poteškoćom odvajanja sebe od objekata koje mogu smatrati dijelom sebe samih (usp. Marcoux 2001).

Odgovarajući na pitanja o stvarima koje su ponijele sa sobom u mjesta koja će postati njihov dom u sljedeće četiri godine, sve moje kazivačice prvo su spomenule sitnice i osobne stvari koje imaju neko posebno emocionalno značenje u njihovu intimnom, privatnom ili obiteljskom životu:

"Da, to ti je ono dio obiteljske povijesti koji voliš imat sa sobom, na primjer ove obiteljske slike, za djecu da oni isto kad dolaze u novi vrtić, novu školu ... da znaju pri upoznavanju pokazat tko su im baka, tko su im djeda, tko su im prijatelji, rođaci, kumovi. (...) Uzmeš recimo neke stvari koje su ti jako baš drage. Ne primjer, nekakva slika, poster. Ja sam imala neke brodiće koji su me uvijek podsjećali na Split. I uvijek smo nosili knjige. Jedan dio knjiga smo uvijek nosili sa sobom."

"Apsolutno svoje cijelo kućanstvo smo nosili iz Zagreba u Beč, iz Beča u Zagreb, iz Zagreba u Finsku. Dakle sve od knjiga, šalica, posteljine ... namještaj ne, to nismo nosili jer ga kao podstanari nismo ni imali. Veleposlanstvo [u Finskoj; L. M.] je imalo funkcionalni namještaj koji je naravno ostao u vlasništvu veleposlanstva, tako da mi namještaj nismo nosili. Ali sve uspomene, sve smo nosili, od prvih dječjih crteža, sve."

Sve moje kazivačice spomenule su iste ili slične objekte, osobne stvari. Jedino je Lana istaknula kako je ona i njezina obitelj prenijela "apsolutno cijelo kućanstvo" u Finsku. Razlog tomu bio je što su prije tog mandata živjeli kao podstanari. Međutim, unutar konceptualnog okvira ovog istraživanja, tj. pet životnih priča, Lanino specifično iskustvo potvrđuje važnost utemeljene teorije (*grounded theory*), tj. izvođenje zaključaka utemeljenih na prikupljenim podacima – koji se uvijek pojavljuju u specifičnim slučajevima (v. Charmaz 2006).

Putovanja između Hrvatske i novog doma također su uključivala prenošenje stvari tamo-amo. To su uglavnom bile stvari koje su moje

kazivačice i njihove obitelji kupile za vrijeme posjeta Hrvatskoj ili pak pokloni koje su iz inozemstva donijeli obiteljima ili prijateljima. Za vrijeme njihovih proputovanja, redovan sadržaj njihovih kovčega bili su predmeti koje nije moguće kupiti na objema lokacijama, u objema zemljama. To je najčešće bila neka "specifična" hrana, zatim knjige i glazba koja ih je podsjećala na domovinu.

"Moj suprug i ja smo južnjaci, mi volimo maslinovo ulje, ribu i tako dalje, lešo, a oni jednostavno to ... nama njihovo nije odgovaralo i onda smo mi svake godine nosili što smo mogli. Maslinovo ulje, malo špeka, Čokolino za klince, Vegetu. Uvijek smo imali hrvatska vina. Uvijek smo nosili našu glazbu".

Nadija, koja je bila u Džakarti, rekla je:

"Da, i mislim da sam uzela par fotografija, čak nisam ni sama, nego su mi, kad su mi donijeli, kad bi mi netko došao u posjet, onda bi mi donio ili nešto, ili fotke, ili neku sitnicu, ustvari od toga sam gradila, ajmo reći, hrvatske stvari."

Prijatelji koji su ih posjećivali također su im donosili određene stvari, poput fotografija zajedničkih prijatelja ili obitelji, što je predstavljalo jedan od načina zadržavanja veza s onima koje su ostavili za sobom. U Nadijinu se primjeru sakupljanje "hrvatskih stvari" na ovaj način može konceptualizirati upravo kao stvaranje osobnoga transnacionalnog prostora između Indonezije i Hrvatske. U tom procesu stvaranja transnacionalnog prostora ona nije bila jedini subjekt, već i njezini prijatelji koji su je posjećivali donoseći joj "nove" stvari iz Hrvatske. Objekti su putovali iz zemlje u zemlju, ali i iz ruke u ruku. Na taj su način upravo materijalni objekti omogućili, odnosno doprinijeli procesu samoostvarenja kroz sudjelovanje imigranata u osobnim praksama i društvenim mrežama ustanovljenim i/ili očuvanim kroz putovanja predmeta. Na isti način se stvaranje osobnoga transnacionalnog prostora širilo i u "drugom smjeru", prema Hrvatskoj. Kada je putovala u Hrvatsku, Nadija je uvijek svojim prijateljima donosila dio svog života u Jakarti. Kako je sam istaknula: "Apsolutno uvijek, svaki put [kada je putovala kući, L. M.], uvijek sam u svom ruksaku nosila poklon, i to uvijek ono baš specifično nešto indonezijsko." Prenoseći

osobne stvari simbolične vrijednosti u mjesta koja su bila njihovi pravi domovi kroz te četiri godine ili donoseći ih kao poklon svojim prijateljima i obitelji u Hrvatskoj, moje sugovornice su pomoću spomenutih predmeta zadržale osjećaj kontinuiteta vlastitoga, osobnog života te osjećaj osobne povijesti i identiteta.

4.1. PREDMETI ZA SVAKODNEVNU UPOTREBU

Druga grupa objekata koju su moje sugovornice nosile sa sobom u inozemstvo mogla bi se označiti kao *predmeti za svakodnevnu upotrebu*. Vrlo je zanimljivo kako su, bez ikakve sugestije s moje strane, njihovi komentari bili uglavnom identični, poput: "Ali sa sobom smo nosili uvijek pribor za jelo, tanjure, sve što je bilo vezano uz stol i uz spavanje, uvijek je bila naša posteljina, naši tanjuri."

"To je bilo ono što svakodnevno upotrebljavam, mislim, recimo smiješan primjer, mi smo uzeli svoje tanjure, svoju posteljину, sve svoje, ne zato što tamo bi to morala kupiti pa da si ne napravim dodatan trošak, nego zašto što je to moje, ja sam si prenijela dio svog života. Prenijeli smo naše slike sa zidova [iz stana u Zagrebu; L. M.] kako bismo mogli urediti naš stan, naše knjige, našu knjižnicu, mi smo prenijeli sve to jer tamo živimo."

Na prvi se pogled čini pomalo čudnim da su se opterećivale nošenjem prilično praktičnih stvari – objektima bez sentimentalne vrijednosti. Međutim, posljednji citat izvršno ilustrira motive mojih sugovornica za prenošenjem svojih starih posteljina i pribora za jelo u novi dom u inozemstvu. Noseći te objekte za svakodnevnu upotrebu, one su "uspostavile kontinuitet materijalne jezgre intimnosti doma; to su domaći objekti koji su u direktnom dodiru s našim tijelima" (Povrzanović Frykman 2008).

Nošenje vlastitih knjiga, slika i hrvatske glazbe također je redovit primjer stvaranja i održavanja domaćega (poznatog) prostora. Koje to točno objekte migrant smatra ključnima za održavanje vlastite svakodnevne na različitim lokacijama, stvar je osobnog izbora. Isto vrijedi i za moje sugovornice. Međutim, iako postoje određene razlike među izborima i praksama mojih kazivačica, ono ključno što se treba istaknuti jest da su sve one željele *ponijeti svoja mjesta sa sobom*, ne samo kao mentalne

reference, već i u obliku materijalnih objekata. Namjera se, dakako, sastoji u "osiguravanju domaće (obiteljske) atmosfere u zemlji migracije – na mjestu koje nije emocionalno i ideološki definirano kao (pravi) dom" (Povrzanović Frykman 2008:7).

4.2. OKUS DOMA U INOZEMSTVU

Opisujući temeljne iskustvene elemente svakodnevnog života, sve žene koje sam intervjuirala istaknule su važnost prehrane:

"Čovjek tek onda shvati koliko je prehrana važna u jednom svakodnevnom i u obiteljskom životu. Kad si vani, onda u početku tražiš hranu i namirnice na koje si navikao i jako te veseli kad naiđeš na Krašev dućan i slatkiš koji ti je poznat".

Prijatelji i obitelj bi im također redovito donosili iste prehrambene proizvode kada bi im dolazili u posjet. Znali su koliko oni žude za hranom "hrvatskog okusa":

"Da, da, uvijek. Uvijek su nam donosili te iste stvari, to su svi znali, kad god se dolazi, paket Cede vite uvijek dobro dođe."

Njihovi prijatelji su ih opskrbljivaliokusima i mirisima na koje su navikli, pobuđujući osjetilna iskustva njihovih "normalnih", svakodnevnih života u Hrvatskoj. U ovom kontekstu, "poznata hrana u službi je pružanje osjećaja stabilnosti i kontinuiteta" (Petridou 2001:102). S druge strane, oni su također slali nove okuse svojim obiteljima i prijateljima u Hrvatskoj. Kamioni i auti s diplomatskom poštom prevozili su ne samo službene papire i dokumente, već se u njima redovito moglo naći raznih stranih slatkiša i vina: "Uvijek bi poslala finsku čokoladu. To je bilo neophodno".

Nemogućnost zanemarivanja hrane, odnosno prehrane u analizi *stvaranja doma* temelji se na činjenici da se hrana doživljava kombinacijom osjetila te da kao takva može evocirati iskustvo doma. Analizirajući materijalne predmete koji "migriraju", točnije, pakete s hranom koji se šalju u inozemstvo, Petridou, referirajući se na Sutton (2001), argumentira kako "hrana poslana od kuće predstavlja simbolički proces obnove fragmentiranog svijeta raseljenih kroz rekonstrukcije osjetnog totaliteta (svijeta) doma" (Petridou 2001:103). Moja sugovornica Sanja primijetila je isto:

"Francuzima je recimo bilo jako drago što je tamo otvoren "LeClerc" [u Slovenij L. M.], budući da je to velika francuska robna marka i oni su kupovali recimo isključivo u tim dućanima, isključivo."

Domaća hrana pobuđuje široku mrežu asocijacija između vrijednosti i praksi (dom, obitelj, kuhanje, čišćenje). U novom okruženju u kojemu se migranti osjećaju otuđeni od poznatih zavičajnih struktura, donošenje poznate hrane, poznatog okusa, blisko je povezano sa samoizgradnjom i *stvaranjem novoga doma u inozemstvu*. Hrana donesena iz domovine, pripremljena i servirana u novom domu u inozemstvu postaje aktivan čimbenik transnacionalnih praksi.

5. TRANSNACIONALNE OBITELJSKE TRADICIJE

Opisani primjeri potvrđuju uloge materijalnih objekata u procesu generiranja kulturnih značenja. Oni pobuđuju osjećaje, ali također – ili u prvom redu – animiraju prakse (usp. Woodward 2001). U življenom iskustvu, značenja i posljedice upotrebe objekata nemoguće je promatrati odvojeno. Etnografija diplomatskih migracija, orijentirana na praksu i utemeljena u svakodnevnom iskustvu, fokusira se ne samo na "značenja materijalne kulture već na njezin *utjecaj* na ljude s aktivnim ulogama u održanju transnacionalnih prostora" (Povrzanović Frykman 2008:15). Sukladno tome, neke od praksi koje su sudionice ovog istraživanja izvodile kako bi stvarale i održavale svoje transnacionalne prostore povezane su s očuvanjem i njegovanjem tradicionalnih obiteljskih običaja. Moje kazivačice puno su mi govorile o uskrsnim i božićnim proslavama u inozemstvu:

"Obično bi došao netko iz Hrvatske, ili mama ili sestra, ili smo mi išli u Hrvatsku. Više su nam dolazili. Onda bi mi napravili tu naše, potpuno naše tradicionalno, tradicionalan hrvatski uskršnji doručak. Uvijek bi se sastali kod nekoga, svi skupa. Znali smo na ručak isto pozvati da nam dođe netko iz veleposlanstva, ljudi sa kojima smo se družili, najčešće smo mi iz veleposlanstva znali svi zajedno organizirati jer je bilo ljudi koji su i sami, kojima familije nisu tu i tako."

"Baš kao u Zagrebu, s ukrasima iz Zagreba. Ukrasi su to nešto što ti je pravi simbol Božića. Uvijek smo ukrase nosili sa sobom, i jaslice i Betlehem, sve."

Činjenica da su one sa sobom nosile svoje božićne ukrase te da su pridavale posebnu pozornost očuvanju tradicionalnih običaja upućuje kako tradicijske prakse i tradicijski objekti također služe u svrhu očuvanja obiteljskih, odnosno personalnih običaja u mjestu privremenog boravka. Slaviti Božić u stranom okruženju na način istovjetan proslavi kod kuće ima svrhu održavanja kontinuiteta i identiteta, pozicionirajući ih u tradicionalne strukture. Sve sugovornice su (manje ili više izravno) spomenule da se ovdje ne radi o očuvanju tradicije u kontekstu potvrđivanja pripadnosti hrvatskom narodu, već je riječ o održavanju normalne, poznate svakodnevice njihova obiteljskog života. Činjenica da su kazivačice koje imaju obitelji puno govorile o Božiću, dok ga s druge strane Nadija nije uopće spomenula, prije negoli sam ju upitala, također predstavlja argument za hipotezu kako prakse izvođenja tradicionalnih običaja u kontekstu transnacionalnih migranata trebaju prvenstveno biti interpretirane kao očuvanje stabilnosti njihova osobnog (obiteljskog) života, njihovih svakodnevica, a ne kao potvrda nacionalnog pripadanja¹²:

"Na primjer, ono što je nama bilo isto jako važno, kako mi imamo pšenicu, a Slovaci nemaju taj običaj, ja nisam imala gdje kupiti pšenicu, i onda je to meni bilo strašno, kakav mi je to Božić a da nemam pšenicu? Srećom, onda su mi baš ovi iz Hrvatske manjine, jer su i oni imali pred Božić neko slavlje i onda su rekli, što niste rekli pa mi ćemo vam dati, i ja sam uspjela imati pšenicu na Božić. I mi smo u veleposlanstvu imali uvijek pšenicu, kako smo imali doma, tako smo i napravili."

Napuštajući poznatu okolinu i odlazeći u novo nepoznato okruženje, diplomatske obitelji su evocirale osjećaj stabilnosti doma upotrebljavajući

¹² Ovdje je bitno naglasiti kako se ovo istraživanje fokusira prvenstveno na privatne transnacionalne prakse (osobne prakse) pet kazivačica, pod time podrazumijevajući njihove dnevne aktivnosti i svakodnevicu njihova obiteljskog života i doma.

poznate objekte. Ponekad je izvedba tradicionalnih običaja na inozemnoj lokaciji bila ograničena nedostatkom nužnih objekata. Takve situacije mogu generirati frustracije zbog poremećaja kontinuiteta u praksama obiteljskog života. Međutim, uspostavljanje novih društvenih veza u inozemstvu omogućilo im je da pribave prethodno nedostupne stvari. Ta činjenica potvrđuje kako se identiteti oblikuju upravo u praksama koje subjekti izvode. Prema iskustvu mojih sugovornica, stvaranje osobnih transnacionalnih prostora bilo je u velikoj mjeri označeno, odnosno definirano materijalnim objektima koje su one prenosile, donosile i upotrebljavale u mjestu njihova trenutnog boravka. Proces stvaranja novoga doma u inozemstvu aktualizirao se upravo kroz spomenute prakse pa je njihova privremena lokacija postala potpuno funkcionalan dom:

"Mi kad smo išli smo rekli: mi sad četiri godine živimo tu, to je privremeno, ali si ja ne mogu napraviti privremeni život. Što ću ja sad čekati da prođu četiri godine u mom životu, period od djetetove četiri i pol do devet godina da bacim negdje jer je to privremeno. Ne, mi tu živimo, nama je lijepo i hoćemo napraviti da nam je što ugodnije, mi nismo otišli po kazni. Mi smo otišli jer smo to željeli."

Kada je riječ o očuvanju tradicije, diskrepancija u izjavama mojih kazivačica otvara pitanje je li tradicija per se uopće važna određenim ljudima? Teza ovog rada jest da je očuvanje kontinuiteta osobne svakodnevice važno svakome. Neki od intervjua u potpunosti podupiru ovu tvrdnju, dok drugi, poput Nadijina slučaja, stoje u suprotnosti.¹³ Takvo neslaganje moguće je objasniti dobnom razlikom (budući da je Nadia najmlađa kazivačica) ili time što za trajanja svog mandata ona nije imala djecu¹⁴. S druge strane, također je moguće da se jednostavno radi o njezinu

¹³ Kao prilog spomenutoj skepsi donosim izvod iz intervjua s Nadijom. Na pitanje kako je provela božićne blagdane u Indoneziji, ona je odgovorila sljedeće: "Ma kakvi, to me nije zanimalo uopće, jedan sam Božić slavila na Baliju, jednu Novu godinu sam bila u Australiji..., to su svi samo plakali 'bijeli Božić' [u ambasadi L. M.], to meni ništa ne znači... Pa to je divno da se mogu kupat za Novu godinu. Nisam taj tip da sam od te tradicije. Kažem ti, meni najviše fale baš ljudi."

¹⁴ Čini se da odgovor ipak ne treba tražiti u obiteljskoj situaciji budući da je Marina, koja također nema obitelj pa je bila sama na mandatu u Italiji, također puno govorila o Božiću koji je također slavila na "tradicionalan" način.

osobnom svjetonazoru i životnim okolnostima. Međutim, za detaljniju analizu razloga, odnosno uzroka, ovih razlika u izjavama među mojim kazivačicama nužno bi bilo proširiti uzorak i argumentaciju temeljiti na većem broju skupljenih podataka (v. Charmaz 2006).

6. ODRŽAVANJE VEZA I STVARANJE NOVIH

Održavanje veza s obitelji i prijateljima u domovini jedna je od ključnih kategorija u raspravama o transnacionalnim prostorima. Moje sugovornice istaknule su kako im je jedan od motiva prihvaćanja mandata na određenoj lokaciji bila laka dostupnost, odnosno geografska blizina: "Puno je lakše kada si blizu, prijatelji i obitelj te mogu posjećivati, puno je lakše i brže." Unatoč istaknutoj prednosti blizine nove lokacije Hrvatskoj (što se uglavnom odnosi na Europu), pokazalo se kako su za vrijeme svojih mandata moje sugovornice i njihove obitelji relativno rijetko posjećivali Hrvatsku. Iz toga se može zaključiti kako je nakana za mandatom na relativno bliskoj lokaciji bila prvenstveno temeljena na osobnom osjećaju da, ako žele ili trebaju, budu u mogućnosti da jednostavno i relativno brzo doputuju kući¹⁵:

"U mojoj glavi je bitno da ja znam da ja mogu u petak sjest na avion, doć u Hrvatsku, vratit se u nedjelju, i u ponedjeljak radit. Iako dok sam bila u Rimu, rijetko sam dolazila doma, možda dva puta godišnje".

One su uglavnom putovale u Hrvatsku jednom ili dva puta godišnje. Shodno tome, želja za lokacijom u Europi odnosi se na zadržavanje *lakog pristupa* njihovim domovima u Hrvatskoj. Iako su one same rijetko posjećivale Hrvatsku, redovito su, nekoliko puta godišnje, pozivale svoje obitelji i prijatelje u goste: "Često su me posjećivali. Utoliko je bila prednost biti relativno blizu."

¹⁵ Blizina domovine u kojoj žive roditelji, obitelj ili prijatelji može imati i praktičnu vrijednost, npr. ako su roditelji stari pa se o njima treba brinuti (usp. Povržanović Frykman 2008).

Međutim, bez obzira na činjenicu da su neke od mojih sugovornica redovito, a druge rjeđe, viđale svoje prijatelje i obitelj, intenzivna komunikacija održavala se putem telefona i elektroničke pošte nekoliko puta tjedno, a putem sms-poruka dnevno (usp. Povržanović Frykman 2008). Lana je zvala "doma i određene prijatelje redovito, a druge prijatelje povremeno putem e-maila", kao i druge kazivačice koje su redovito kontaktirale sa svojim bliskim prijateljima i obitelji u Hrvatskoj: "Čuli smo se (s obitelji i bliskim prijateljima; L. M.) barem dva puta tjedno". S obzirom na prirodu svojega (ili supružnikova) posla, svakodnevno su primale najnovije informacije iz Hrvatske. Sve su redovito čitale hrvatske novine koje su svaki dan pristizale u veleposlanstvo i gledale su hrvatsku televiziju. Djeca onih koji su kod kuće imali hrvatski satelitski program uživala su u hrvatskim crtićima.

Jedan specifičan primjer koji podupire tezu o procesu samoostvarenja, odnosno samoidentifikacije kroz interakciju s objektima odnosi se na pisma koja je Nadija slala svojim bliskim prijateljima i obitelji. Nadijina pisma izvrsno oslikavaju važnost, prirodu i ulogu materijalnih objekata u procesu *stvaranja osobnoga transnacionalnog prostora*:

"Puno sam pisala. Prava materijalna pisma. Dopisivala sam se sa sestrom, sa mamom i tatom, frendicama, sa najboljim frendicama sam se dopisivala i sa još jednom frendicom, imala sam onako četvero ljudi kojima sam redovito pisala".

Stvaranje novih prijateljstava na lokaciji njihova diplomatskog mandata također je vrlo bitna kategorija u procesu konstruiranja i održavanja transnacionalnih prostora, posebno s obzirom na to da su sve moje sugovornice i nakon povratka s mandata u Hrvatsku nastavile održavati kontakte i komunicirati s ljudima koje su upoznale u inozemstvu. One su svoja transnacionalna prijateljstva održale živima sve do danas (tj. do naših razgovora).

"Mi smo čak stvorili neka prijateljstva. Sad me zove, šalje mail ova Izraelka, ona i muž su došli pak da se trajno nastane u Sloveniji, ali nije uspjela u tri godine naći posao. Sad želi doći u Hrvatsku pa me zvala ako joj mogu pomoć da pronađe posao."

Stvaranje novih društvenih veza u inozemstvu bilo je također izrazito važno za osjećaj stabilnosti na novoj lokaciji privremenog boravka. Krug

prijatelja u lokalnoj zajednici doprinosi stabilnosti svakodnevice: "I onda kada sam dobila to neko društvo, kad sam tu stekla prijatelje, onda mi je postalo fantastično, onda mi je postalo stvarno fantastično." Sve moje sugovornice i njihove obitelji stvorile su krug prijatelja ne samo među drugim diplomatima, ljudima iz veleposlanstva ili hrvatskih klubova, već su se družili i s drugim strancima i s domaćima¹⁶. Djeca koja su pohađala međunarodne škole družila su se s drugom djecom iz raznih dijelova svijeta, a njihovi su se roditelji također družili s roditeljima dječjih školskih prijatelja. S njima su ostali u kontaktu i po povratku u Hrvatsku.

"Puno smo se [sa Slovacima; L. M.], i to najviše preko Luke, jer recimo on je išao tamo sa Slovacima na džudo, i onda bi džudo-klub radio roštilj, ono, dan zabave, išli smo kompletno sa Slovacima jer Luka ima Slovake prijatelje pa su nam djeca doma dolazila, on je išao kod njih, čak su već i u Zagrebu bili, to je bilo strašno lijepo."¹⁷

Činjenica kako se moje kazivačice i njihove obitelji nisu socijalizirale samo među diplomatima, tj. u diplomatskom miljeu, upućuje na zaključak da unatoč jasno određenoj formi i nakani njihove migracije i njihovom specifičnom zakonskom statusu, nisu bili dio enklave. Oni nisu živjeli u nekom obliku geta ili staklenika – što su uglavnom metafore korištene za prostore koje kreiraju i u kojima žive emigranti višega ekonomskog statusa. Oni nisu živjeli u "mjehuriću" (*bubble*), kako je M. Fechter (2007) metaforički opisala živote migranata višega ekonomskog statusa da bi ilustrirala njihov izoliran svijet s vlastitom mikroklimom koji je izvan dodira s realnošću zemlje boravka. To nipošto nije bio slučaj u iskustvima transnacionalne mobilnosti mojih sugovornica.¹⁸

¹⁶ Unatoč tome što mi je jedna od kazivačica rekla kako joj se službeno sugeriralo čak da pazi sa kime se druži, budući da je ona ipak diplomatkinja, kod svih mojih kazivačica slučaj je bio da su si krug prijatelja stvarale u skladu s osobnim preferencijama i simpatijama. Socijalni, ekonomski ili obrazovni status nije moguće uzeti kao mjerilo u stvaranju novih socijalnih mreža i prijateljstava pa bi se moglo reći da su se "svi družili sa svima", pa čak i ako im je bilo sugerirano suprotno.

¹⁷ Luka je Danijelin sin.

¹⁸ Upravo iz tog razloga detaljnija analiza aktivnog uključivanja ove specifične skupine migranata u sve sfere javnog i poslovnog života u drugim državama predstavlja potencijalnu mogućnost za nastavak istraživanja.

7. OBITELJSKI DOGOVOR – "ŽENA U PRATNJI"

Kao što sam već u uvodu spomenula, odlučila sam intervjuirati žene u diplomaciji zbog njihova specifičnog položaja u diplomatskom miljeu. Poradi zakonskih ograničenja, supružnik diplomata ne može biti zaposlen u zemlji privremenog boravka. Shodno tome, on ili ona postaje "supružnik u pratnji", stoga život diplomata biva rodno segregiran zbog restrukturacije podjele rada. Supružnik kojemu je onemogućeno da se zaposli uglavnom preuzima obaveze vođenja kućanstva i brige za djecu, tj. općenito ima ulogu reprodukcije privatne sfere obiteljskog života na inozemnoj lokaciji. Ovakva situacija priziva pitanje rodni uloga:

"To nije problem samo u Hrvatskoj. U mnogim je zemljama ista situacija i zbog toga ima manje žena u diplomaciji nego muškaraca. Zato što se žene lakše odreknu svoje karijere."

Ovakva rodna podjela reflektira se u egzistiranju raznovrsnih ženskih organizacija, poput međunarodnih klubova za žene (*international ladies clubs*).¹⁹ U tim klubovima organiziraju se razne vrste aktivnosti i tečajeva, poput tečajeva jezika, kuhanja, književnih klubova, izleta, poslijepodnevni druženja uz čaj ili jutarnjih sastanaka uz kavu.

"U Sloveniji postoji organizirana ženska asocijacija, ne samo za žene diplomata, već i za druge nezaposlene žene čiji muževi rade u raznim firmama. To je napravljeno baš iz razloga da se olakša tim suprugama život u novoj sredini."²⁰

Mnoge žene, ne samo moje kazivačice, žrtvovala su svoje profesionalne i osobne interese prateći svoje muževe na njihovim diplomatskim mandatima. Napustile su svoja radna mjesta znajući da je upitno hoće li, kada se vrate, biti u mogućnost nastaviti karijeru tamo gdje su stale. Prema svjedočanstvima mojih kazivačica, za neke je žene ovakva

¹⁹ Važno je istaknuti kako ne postoje klubovi takve vrste namijenjeni muškarcima.

²⁰ Iskustvo moje kazivačice Sanje to potvrđuje. Jedna od njezinih najboljih prijateljica za vrijeme boravka u Ljubljani bila je Francuskinja čiji je muž radio u slovenskoj podružnici jednoga velikoga francuskog poduzeća. Njih dvije ostale su bliske prijateljice i danas se redovito posjećuju na relaciji Pariz–Zagreb.

situacija predstavljala velik problem. Opisujući odricanje od vlastite karijere kao "obiteljski dogovor", one su se borile s neporecivim osjećajem gubitka i frustracije.

Sawa Kurtoani (2007) citira slične primjere opisujući iskustva transnacionalnih migracija Japanki koje su, prateći svoje visokopozicionirane muževe na njihove privremene zadatke u multinacionalnim kompanijama u SAD-u, također bile (zakonski) onemogućene da se zaposle pa su postale kućanice. Njihova svjedočanstva opisuju suočavanje sa sličnim problemima na koje se referiraju moje sugovornice (v. Kurotani 2007:21):

"Vrlo se teško prilagoditi kada se iz aktivnog života prebaciš u drugi, potpuno različit. Morla sam uložiti puno truda da organiziram svoj dan. Učila sam novi jezik, pokušala sam upoznati ljude iz svog [profesionalnog; L. M.] područja, ali morala sam uložiti puno truda."

Iako se biti suprugom diplomata iz perspektive promatrača uglavnom doživljava kao poželjan i privilegiran životni stil, realnost svakodnevnog života ovih žena često se svodi na nazivnik "supruga u pratnji". Nije rijetkost da se mnoge od njih često ne mogu prilagoditi na novu okolnu i svoju novu ulogu. Sve moje sugovornice ispričale su mi kako su neke od žena koje su poznavale u takvoj situaciji bile izrazito nezadovoljne i nesretne. To su uglavnom bile visokoobrazovane žene, sofisticirane, s uspješnim karijerama pa im je bilo vrlo teško podnijeti da budu "supruga u pratnji":

"Bilo je žena kojima je bilo beskrajno dosadno, one su nevjerojatno sposobne i obrazovane, ali sve je to bilo previše teško za njih, one jednostavno nisu mogle dugo trajati."

Smatram da je jedno od objašnjenja moguće potražiti u činjenici kako te žene nisu željele živjeti u nekom umjetnom svijetu, u nekom improviziranom Disneylandu (kako to sugerira Fetcher 2007). Kao žene diplomata, nisu se smjele zaposliti pa su bile ograničene u vlastitom samoostvarenju. S identitetom "pratnje" morale su prihvatiti zbirku određenih pravila vezanih za društveno pozicioniranje, *dress code* i oblike socijaliziranja, poput onih u ženskim klubovima. Neke od njih uspjele su pronaći i realizirati vlastite interese u nekoj od aktivnosti ženskih klubova,

a druge su svoje interese ostvarivale negdje drugdje, poput pohađanje seminara, javnih predavanja i konferencija uglavnom vezanih za vlastitu profesiju. Međutim, neke od tih žena nikako nisu mogle ostvariti osobno zadovoljstvo u ulozi "supruge u pratnji":

"Znaš, bilo je mnogo žena koje su samo sjedile doma, umirući od tuge, jada... Nisu se u početku željele pridružiti SILA-i [Slovenian International Ladies Association; L. M.] ili su jednostavno odustale. Budući da je to bio već moj drugi mandat, odmah sam prepoznala ako je netko imao takvih problema pa sam pokušala pomoći da se izvuku iz te čahure."

8. IMPLIKACIJE "VISOKE KLASE"

"Ukoliko se klasa temelji na profesiji, koja ovisi o obrazovanju pružajući financijski temelj za određen životni standard" (Povrzanović Frykman 2008:2), diplomati se mogu smatrati članovima privilegirane društvene klase.

"Sigurno [diplomatska migracija; L. M.] ima puno prednosti, ti kao diplomata imaš točno osiguran posao, stan, ti ga nađeš, ali je djelomično plaćen. Nemaš tih briga nekakvih egzistencijalnih, nemaš te [imigracijske; L. M.] borbe. Ako odeš van radit, ti si stranac, ti se u najmanju ruku moraš dokazivat, ti se moraš borit. Kao diplomata si u jednom povlaštenom položaju u hrpi stvari. Recimo, ja ne trebam radnu dozvolu, ne trebam čekat u redu da dobijem tu dozvolu, ne moram ju svake godine produživat, ne moram misliti što će bit."

"Meni je definitivno bilo puno lakše. O. K., Indonezija je prilično specifična budući da sigurno nemaš takve povlastice u Europi kao što smo imali mi u Indoneziji jer čim su primijetili diplomatske putovnice, sve je postalo mnogo jednostavnije. Na primjer, ja sam mogla čekati pred vratima aviona kada netko dođe u posjet, doslovno pred vratima aviona.²¹ Male stvari kao što je ovo čine život puno lakšim."

²¹ U svrhu boljeg razumijevanja privilegija diplomatskih putovnica usp. Löfgren 1999, koji opisuje probleme s kojima se "obični" putnici susreću na graničnim prilazima.

Diplomati imaju zajamčeno zaposlenje te, odlazeći na mandate, ulaze u relativno sigurno okruženje o kojemu su unaprijed informirani. Oni posjeduju specifičan zakonski status, takozvani diplomatski imunitet, a njihov odlazak od kuće kompenziran je većom plaćom. Međutim, unatoč svemu tome, nijedna od mojih sugovornica nije sebe smatrala "specijalnom" niti "elitnom", dapače, one su sve istaknule kako je za njih to jednostavno posao: "Naša migracija je privilegirana, ali ljudi to tako izvana vide jer njima to izgleda kao nešto nedodirljivo, nešto daleko, egzotično, a nama to izgleda kao i svaki drugi posao koji onda radimo svaki dan."

Unatoč svim olakotnim okolnostima diplomatske migracije, smatram da, iako diplomati u određenom obliku pripadaju klasi privilegiranih profesionalaca, prvenstveno po pitanju transnacionalne mobilnosti, diplomacija ipak ne može biti jednostavno opisana ili definirana kao profesija rezervirana za elitne radnike koja obećava brzonapredujuću karijeru i visok standard života.²² Jednostavno rečeno, nije onako savršeno kako se čini.

"Postoji stereotip kao stereotip, ali ne toliko baš kao stereotip, onako kao predrasuda više. Međutim, na žalost, život je takav, ja svima koji sada kažu da bi išli u diplomaciju govorim: ne, ne bi htjeli u diplomaciju. Ustvari, nakon par mjeseci sve vidiš, iskusiš taj obrazac... Ambasador ide na iste *partyje* s istim ljudima, stalno iznova. I nakon nekog vremena, znaš ono, nakon tri, četiri, pet umreš od dosade."

Sakupljeni podaci otvaraju pitanje koje zahtijeva nastavak istraživanja jer sugeriraju kako je diplomatska migracija u mnogo slučajeva vođena ekonomskim motivima. Iza svega tog glamura vidljivog izvana, diplomacija se ne sastoji samo od ambasadora i prvog atašea, već i od mnogih drugih službenika koji su obični ljudi s tradicionalno elitnom profesijom. Jedan od iskaza koji indicira spomenuto pitanje glasi:

"Mi smo bili u toj situaciji, imali smo kredit kad smo kupili stan pa smo morali ići negdje van. Zato ja smatram da je ... da je za

²² Karen F. Olwig i Angela Torresan raspravljaju o privilegiranim putnicima i privilegiranim migracijama na sličan način. (Usp. Olwig 2007 i Torresan 2007).

većinu ljudi to ekonomska migracija, barem za ljude s kojima sam ja razgovarala."

Iz navedenog razloga legitimno je tvrditi kako buduća istraživanja zahtijevaju kritičko preispitivanje problematika klasne pozadine kao konceptualnog okvira ne samo u istraživanjima transnacionalnih praksi migranta, već u sveukupnom analiziranju i opisivanju društvenih zajednica i pojedinaca.

9. NOVI DOM U INOZEMSTVU

Mary Douglas u svojem radu iz 1991. godine promatra dom kao "lokaliziranu stvarnost" (*localizable idea*), tvrdeći kako je dom uvijek negdje te kao takav, "domaći" prostor zahtijeva inkorporaciju u materijalni kontekst. S druge strane, on je također mjesto koje usvaja značenja kroz prakse i kao takav oblikuje dio svakodnevnog procesa kako osobnoga, tako i obiteljskog ostvarenja i izgradnje.

"Naša je tendencija da se kompletno preselimo u Bratislavu bila takva možda baš i radi djeteta – da ga ne cukamo i da sebi ne napravimo kaos od života. Bratislava je blizu dovoljno da bi čovjek mogao reći OK, ljetna garderoba je tamo sa mnom, a zimska mi je u Zagrebu. Jer ja živim u Zagrebu pa ću putovati vikendom. Mi to nismo htjeli, mi smo se preselili, rekli: sad tu živimo, i sve svoje drage stvari iz stana smo prenijeli sa sobom."

Ovaj primjer ilustrira proces prilagođavanja i pozicioniranja u novom okruženju. Za vrijeme mandata, diplomatske obitelji stvorile su potpuno funkcionalne domove na novim lokacijama – oni za njih nisu bili samo prostori privremenog boravišta. S druge strane, moje kazivačice nisu "eliminirale" svoje zagrebačke domove, već su, dapače, ostale u aktivnom kontaktu održavajući transnacionalne živote svojih obitelji dinamičnima.

No ipak, kroz četiri godine trajanja diplomatskog mandata one su organizirale svoje domove negdje drugdje: u Bratislavi, Rimu, Džakarti, Helsinkiju, Ljubljani. Bitno je još jednom naglasiti kako je svih pet kazivačica u više navrata isticalo važnost stvaranja potpuno funkcionalnog doma u inozemstvu:

"Kad smo se vraćali s godišnjeg, znali smo reći "idemo doma" [u Bratislavu; L. M.]. Jer, znate, dođete na odmor od nekoliko tjedana, on prođe u krugu obitelji, prijatelja, a svaki put se netko naljuti jer smatra da niste proveli dovoljno vremena s njim. Onda još moraš obaviti neke stvari koje se ne mogu obaviti preko telefona, uvijek je neka gužva i onda jedva čekaš da se vratiš u svoj mir...: idemo doma."

U procesu stvaranja novog doma u inozemstvu ključno je bilo međudjelovanje društvenog i materijalnog – reciprocitet iskustva i sjećanja postao je utjelovljen i reprezentiran kroz objekte koje su moje kazivačice prenosile s jedne na drugu lokaciju stvarajući svoje transnacionalne domove. Kada su govorile o svojem povratku s diplomatskog mandata u Hrvatsku, sve moje kazivačice, a da ih to i nisam upitala, počele su govoriti o predmetima, stvarima koje su donijele sa sobom u Zagreb:

"Ja sam dovukla masu predmeta, ali ništa uopće koristi. Drugi ljudi su si donijeli, ne znam, namještaj, garniture i tak nešto vrijedno. Kad sam čula što su sve drugi ljudi donijeli, činilo mi se kao da ja nisam donijela ništa, ali zapravo jesam: stolicu, tepih, uglavnom nekakve umjetnine. Nakon četiri godine sakupiš toliko stvari da ne možeš vjerovati."

"Donijeli smo jako puno stvari [natrag u Hrvatsku L. M.]. Donijeli smo puno suvenira, njihov poznati ital-porculan, svijećnjake, Finci obožavaju svijeće, miris svijeća... Ali najviše sam donijela suvenira, kuća mi ih je prepuna, i donijela sam stvari za cijelu svoju obitelj. Donijeli smo sušeni losos i drugu hranu. Kupili smo puno knjiga, na Finskom. Recimo, mome Duji, on je dobilo nagradu njemačke škole kao najbolji stranac za finski jezik i onda smo mu jako puno knjiga na finskom donijeli da nastavi, do održava jezik."

Donoseći knjige na finskom, Lana je omogućila svom sinu da ostane transnacionalno aktivan. Ne samo njegujući njegovu višejezičnu kompetenciju, već i održavajući intimnu atmosferu kroz upotrebu objekata koji su bili dijelom njemu poznatog okruženja – dijelom njegova doma u inozemstvu.

Svaka je od mojih sugovornica, reflektirajući o iskustvu transnacionalne migracije, istaknula kako ju je iskustvo diplomatskog

mandata promijenilo. One su iskusile nove stvari, vidjele nova mjesta i stekle nova prijateljstva:

"Kad sam se vratila, uhvatila me neka tuga jer u tri godine sam stekla lijepa prijateljstva. Najteže je bilo napustiti ljude, ne toliko zemlju, već ljude."

Kada tvoj posao zahtijeva stalnu migraciju, s jednog mjesta na drugo, iz zemlje u zemlju, kada je tvoj posao *biti vječni migrant*, moraš naučiti kako nekoga ili nešto ostaviti iza sebe. No ipak, to ne isključuje mogućnost komunikacije u transnacionalnom prostoru.

"Ja se trenutno pripremam za novi mandat i faliti će mi sigurno [Hrvatska; L. M.]. Faliti će mi moji prijatelji, sigurno, jer se tako dobro zabavljamo. U jednom trenutku će mi to faliti, baš kao što mi sada fale neke stvari iz Rima."

10. ZAKLJUČAK

U samoj srži diplomacije jest održavati transnacionalne prostore aktivnima. Upravo zato diplomatska migracija predstavlja primjeren sadržaj za analize i teorije o stvaranju transnacionalnih prostora. Budući da se "međunarodne mobilne *elite* često označavaju kao utjelovljenje novog transnacionalnog svijeta" (Favell 2003:399), bitno je istaknuti važnost razlikovanja njegovih javnih i privatnih modusa.

Na temelju podataka o transnacionalnim praksama mojih sugovornica, usuđujem se tvrditi kako stav da profesionalci poput diplomata žive "u svijetu bez granica" i da predstavljaju "kulturološki neodređene građane svijeta" nije primjenjiv na slučajeve istraživane u ovom radu. Oni jesu u određenim segmentima privilegirani, međutim, njihovi životi također su, kao i životi drugih imigranata, u velikoj mjeri određeni granicama.

Tema koja se za razgovora s kazivačicama pokazala veoma zanimljivom odnosi se na financijske motive te implicira pitanje je li i diplomatsku migraciju moguće označiti kao jedan oblik ekonomske migracije. Na temelju svjedočanstva pet žena koje su sudjelovale u ovom istraživanju, opravdano je ostati suzdržan kada je riječ o glamuroznom životu diplomata. Međutim, kako sam već istaknula, moj primarni interes nije bio da se fokusiram na rodne odnose niti na financijske ili druge motive diplomatske

migracije. Kako bi se istražilo ove teme, nužno bi bilo nastaviti terensko istraživanje. Broj kazivača s kojima bi se nastavilo provođenje dubinskih intervjua trebao bi biti povećan, a metoda promatranja sa sudjelovanjem intenzivirana i usmjerena na specifične okolnosti; njezin bi cilj bio da odgovori na konceptualna i analitička pitanja proizašla iz ovog istraživanja. Upravo u toj mogućnosti temelji se prednost kvalitativnih istraživanja jer nam ona omogućavaju da razvijamo nove smjerove i orijentiramo se na one sadržaje koje nam sami podaci otkrivaju kao relevantne i zanimljive (Charmaz 2006:14).

Opisujući nastojanja pet žena u diplomaciji u procesu stvaranja novog doma u inozemstvu, kategoriju doma promatrala sam kao sadržaj koji se realizira kroz individualne prakse uz pomoć specifičnih objekata. Predmeti koje su moje kazivačice prenosile imali su važnu ulogu u procesu stvaranja *osobnih transnacionalnih prostora*. Oni su bili bitni zbog osobne vezanosti, praktične koristi ili "svakodnevnosti" njihove prisutnosti u životu osobe (usp. Povrzanović Frykman 2008). Oni su osigurali kontinuitet različitih praksi i mjesta proizvedeći intiman osjećaj "bivanja kod kuće".

Život diplomata neupitno biva rodno segregiran zbog restrukturacije podjele rada. Iz perspektive supružnika koji prati diplomata, problemi vezani s napuštanjem vlastitog zaposlenja i žrtvovanja vlastite karijere predstavljaju jednu od ključnih kategorija diplomatske migracije. Međutim, ovaj se problem na pojavljuje samo u diplomatskim obiteljima. Tako Fechter u svojoj studiji transnacionalnih migracija menadžera i direktora velikih industrijskih poduzeća ističe kako njihove supruge za vrijeme boravka u inozemstvu također ne rade, već se pridružuju raznim ženskim klubovima (*ladies clubs*). Ključan problem sastoji se u tome da aktivnost takvih klubova često ne zadovoljava potrebe, afinitete i želje svih tih žena. Velik broj njih smatra takva druženja umjetnima, površnim pa svoje ispunjenje traže na drugim mjestima, uglavnom vezanima uz njihove profesije (v. Fechter 2007:44–49). Takvi primjeri stvaraju plodno tlo za buduća istraživanja i preispitivanja teorija rodnih odnosa moći unutar obitelji i na tržištu rada.

Istraživanje materijalnih predmeta koji predstavljaju aktivne objekte u stvaranju doma na novoj lokaciji u inozemstvu također upućuje na problematiku rodnih uloga jer se stvaranje intimnog prostora i osjećaja doma uglavnom smatra tradicionalnim "ženskim zadatkom", kako na

ideološkoj, tako i na razini svakodnevnog života. Iz tog razloga smatram bitnim napomenuti za kraj kako je Danijelin muž, jedini suprug (u istraživanom uzorku) koji je išao na mandat kao pratnja, za vrijeme boravka u Bratislavi bio odgovoran za "reprodukciju intimne kućne sfere" u inozemstvu. Ovaj detalj otvara pitanje da li zaposlene diplomatkinje preuzimaju i podrazumijevaju odgovornost (stvaranja i održavanja doma) na isti način i u istoj mjeri kao i one koje na mandat odlaze kao pratnja supruzima. Budući da na to pitanje nije moguće dati odgovor na temelju podataka iz ovog istraživanja, o njemu se može razmišljati kao o mogućoj temi budućih terenskih istraživanja.

Donoseći netom stečene, nove osobne obiteljske predmete natrag u Hrvatsku, žene koje sam intervjuirala očuvale su kontinuitet obiteljskih i osobnih života i identiteta.

U ovdje prezentiranim slučajevima, domovi su stvarani na različitim lokacijama na temelju intimnih sjećanja i uz pomoć materijalnih elemenata različitog podrijetla. Činjenica da je mobilnost diplomatskih obitelji, pa u skladu s tim i njihovih domova, relativno česta, diplomatska migracija otvara izrazito zanimljivo područje istraživanja doma kao referentne točke u identifikacijskim procesima (usp. Petridou 2001). U ovom radu istraživala sam materijalne objekte uključene u to putovanje. Ako se fokusiramo na osobnu razinu preispitujući iskustva mojih kazivačica, nameće se zaključak kako za dublje razumijevanje mnogostrukosti i slojevitosti iskustva i praksi vezanih za stvaranje transnacionalnih prostora pozornost treba preusmjeriti s kategorije društveno-ekonomskog statusa na specifične uvjete migracije i životne okolnosti njihovih aktera.

LITERATURA

- AMIT, Vered. 2007. "Structures and Dispositions of Travel and Movement". U *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement*, ur. Vered Amit. New York – Oxford: Berghahn Books, 1–14.
- BRETTELL, Caroline. 2003. *Anthropology and migration: essay on transnationalism, ethnicity, and identity*. New York and Oxford: Altamira Press.

- BURRELL, Kathy. 2008. "Managing, Learning and Sending: The Material Lives and Journeys of Polish Women in Britain". *Journal of Material Culture*, vol. 13 (1): 63–83.
- CHARMAZ, Cathy. 2006. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- CURTIS, Barry i PAJACZOWSKA Claire. 1994. "'Getting there': travel, time and narrative". U *Travellers' Tales: Narratives of Home and Displacement*, ur. George Robertson et. al. London i New York: Routledge, 199–215.
- DOUGLAS, Mary. 1991. "The idea of home: a kind of space". *Social Research*, vol. 58 (1): 287–307.
- FAIST Thomas. 2004. "The transnational turn in migration research: perspectives for the study of politics and polity". U *Transnational Spaces: disciplinary perspectives – Willy Brant conference proceedings*, ur. Maja Povrzanović Frykman. Malmo: Malmo University, 11–45.
- FECHTER, Meike. 2007. "Living in a Bubble: Expatriates' Transnational Spaces". U *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement*, ur. Vered Amit. New York – Oxford: Berghahn Books, 33–52.
- GUSTAFSON, Pier (2004). "More or less transnational: two unwritten papers". U *Transnational Spaces: disciplinary perspectives – Willy Brant conference proceedings*, ur. Maja Povrzanović Frykman. Malmo: Malmo University, 64–76.
- HANNAM, Kevin, SHELLER Mimi i URRY John. 2006. "Editorial: Mobilities, Immobilities and Moorings". *Mobilities*, vol.1(1): 1–22.
- KATULIĆ Lucija. 2009. "Women In Diplomacy: Their Private Transnational Practices". *Dve domovini / Two Homelands*, vol. 29: 181–203.
- KUROTANI, Sawa. 2007. "Middle-Class Japanese Housewives and the Experience of Transnational Mobility". U *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement*, ur. Vered Amit. New York – Oxford: Berghahn Books, 15–32.

- LEVITT, Peggy i GLICK, Schiller Nina. 2004. "Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society". *International Migration Review*, vol. 38(3): 1002–1039.
- LÖFGREN, Ovar. 1999. "The Nationalization of Anxiety". *Ethnologia Scandinavica*, vol. 29: 3–27.
- MILLER, Daniel. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford – Cambridge: Blackwell.
- MARCOUX, Jean-Sebastien. 2001. "The Refurbishment of Memory". U *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, ur. Daniel Miller. Oxford: Berg, 69–86.
- MARCOUX, Jean-Sebastien. 2001. "The 'casser maison' ritual: constructing the self by emptying the home". *Journal of Material Culture*, vol. 6(2): 213–235.
- MARCUS, George. 1995. "Ethnography in/of the World System: The Emergence of the Multi-Sited Ethnography". *Annual Review of Anthropology*, vol. 24: 95–117.
- OLWIG, Karen Fog. 2007. "Privileged Travelers? Migration Narratives in Families of Middle Class Caribbean Background". U *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement*, ur. Vered Amit. New York – Oxford: Berghahn Books, 87–102.
- PETRIDOU, Elias. 2001. "The Taste of Home. U *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*, ur. Daniel Miller. Oxford: Berg, pp. 87–104.
- POVRZANOVIĆ Frykman, Maja. 2003. "Bodily Experiences and Community-Creating Implications of Transnational Travel". U *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*, ur. Jonas Frykman i Nils Gilje. Lund: Nordic Academic Press, pp. 53–77.
- POVRZANOVIĆ Frykman, Maja (ur.). 2004. *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Malmö: Malmö University, 2004.
- POVRZANOVIĆ Frykman, Maja. 2008. *Migrants and Objects: Material Practices of Being and Belonging in Transnational Social Fields*. Rad izložen na 10. EASA konferenciji u Ljubljani, 26. – 30. kolovoza 2008.

- POVRZANOVIĆ Frykman, Maja. 2009. "Material Aspects of Transnational Social Fields: An Introduction". *Dve domovini / Two Homelands*, vol. 29: 105–114.
- SUTTON, David. 2001. *Remembrance of Repast: An Anthropology of Food and Memory*, Oxford: Berg.
- TORRESAN, Angela. 2007. "How Privileged Are They? Middle-Class Brazilian Immigrants in Lisbon". U *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement*, ur. Vered Amit. New York – Oxford: Berghahn Books, 103–125.

Lucija Mihaljević

WOMEN IN DIPLOMACY: THEIR PRIVATE TRANSNATIONAL PRACTICES

The articles provides an ethnographic insight into the practices and living experience of women in diplomacy observed from anthropological perspective of transnational practices of migrants. The focus of the research and analysis is primarily directed to those transnational practices of women in diplomacy which arise from establishing and maintaining stability in everyday private life on the location of their temporary life abroad. By choosing this specific social group, the intention was to re-direct attention from less privileged to more privileged transnational migrants and provide an ethnographic insight into the similarity of their practices through objects and forms of communication on different locations of everyday life.

Key words: diplomacy, transnational migration, women, practices, objects, home